

Sut igl Ischi 2024

• 600 onns Ligia Grischa •

Concept da fiasta per mauns dalla
suprastonza communal e dil
cussegl da vischnaunca da Trun

I. FATGS HISTORICS¹

«Schi ditg che stattan cuolms e vals» han ils acturs engirau 1424 sut igl Ischi a Trun ed empermess da segidar in cun l’auter, da procurar per segirtad e defensiun vicendeivla e da segirar dretg e possess. La Ligia Grischa - numnada oriundamein Ligia Sura - ei seconstituída entras l’uniun da 21 cumins dallas vals dil Rein Anteriur e Posterior, dil Mesauc e Calanca. Treis tgaus feudals dalla Val dil Rein Anteriur, numnadamein *Johannes von Ilanz*, avat da Mustér ed iniziand principal, il barun *Ulrich II de Razén* ed il barun *Albert de Sax-Mesauc* ein s’uni ils 14 da fevrer 1395 cun deputai dils cumins a Glion en ina ligia perpetna.

Il motiv per quest’allianza ei stau ina seria da carplinas denter ils signurs de Belmont, Werdenberg e Razén e gl’uestg da Cuera, mo era enteifer la noblezia bassa. Il mistregn, il commerci ed il traffic havevan sentiu gronds donns cheutras. Culla ligia stipulada a Glion lev’ins restabilir la segirtad sillas vias, possibilitar il commerci ed il traffic liber e garantir il dretg digl um cumin avon dertgira. Las cunvegnas en favur dalla pasch publica cumpigliavan puniziuns severas per delicts d’assassins, enguladetschs ed incendis. Ils 16 mars 1424 ei la Ligia Sura vegnida reaffirmada, approfondida ed amplificada a Trun sut igl Ischi legendar e senumna dapi lu Ligia Grischa. Il num deriva probablamein dalla vestgadira producida da ponn grisch pigl um cumin; pli tard eis el vegnius attribuius a tuts Grischuns ed al cantun Grischun.

Ils conclus dil 1395 ein vegni amplificai cun resoluziuns d’admoniziun e d’agid vicendeivel per garantir la protecziun dil possess ed ina megliera giurisdicziun. Trun ei vegniu dessignau sco sedia d’ina dertgira imparziala dalla Ligia Grischa che surveva sco dertgira d’invocaziun.

1424 ein era la Val dil Rein Anteriur, la Muntogna-Tusaun, la Val Schons e Valrein s’associai cupleinamein culla Ligia Grischa. Culs pass da transit dil Spligia e dil S. Bernardin che colligiavan spel Lucmagn il territori dalla Ligia Grischa cun il sid, ha quella contonschiu dapli impurtonza geostrategica. Cul consentiment dil cont *Johann de Sax* ei la part su dil Mesauc entrada ella Ligia Grischa ils 23 d’avrel 1480.

La Ligia Grischa ha rinforzau la collaboraziun el territori retic cun secolligiar cun parts dalla Ligia dalla Cadi (1406 e 1425), cun Cuera ed ils Quater Vitgs (1440) e cun la Ligia dallas Diesch Dertgiras (1471). La Ligia Grischa ei aschia daventada la forza principala ellas activitads exteriuras digl entir Grischun (campagnas militaras en Vuclina 1486-87, contract da mercenadi culla Frontscha 1496, alianza culla Confederaziun 1497 e campagnas milanèsas 1512).

Enteifer la Ligia Grischa havevan las regiuns dils anteriurs tgaus feudals principals (Cadi, Lumnezia-Foppa-Flem, Vuorz-Sursaissa-Razén) ina ferma predominanza politica, damai che mo glied da questas treis regiuns havevan da vegl enneu il dretg d’ascender en turnus da dus onns gl’uffeci suprem dil landrechter (cau-derschader e cau-ligia). Famiglias d’autras regiuns transferevan perquei savens lur domicil els loghens cun tals privilegis. 1798 ei la Ligia Grischa sparida sco part dil Stadi liber dallas Treis Ligias, ella ha denton surviviu sco part dall’organisaziun politica dil cantun Grischun da 1803 entochen 1851/54.

¹ Fontauna: Lexicon historic retic
 Sut igl Ischi 2024

Cronologia dil passau entuorn igl Ischi

1424 - 16 da mars	Fundaziun dalla Ligia Grischa.
1499	La schuldada che tuorna dalla battaglia dalla Tgalaveina va en processiu sper igl Ischi o viers Mustér. Leu monteschan ils victurs dils Schuobs ina tabla votiva en claustra per engraziar a s. Placi e s. Sigisbert per lur agid.
1504	Caplutta da s. Onna, probablamein baghegiada da quei temps.
1524	Ligia dallas Treis Ligias, fundaziun dalla republica.
1584–1593	Construcziun dalla Cuort Ligia Grischa.
1701	Construcziun dalla caplutta da s. Onna (quella dad oz).
1778 – 6 da matg	Davosa renovaziun dalla Ligia Grischa sut igl Ischi, quei cun landrechter Castelberg da Mustér.
1798 – miez october	Duas cumpignias austriacas vegnan el territori dalla ligia per defender la front digl occident encunter ils Franzos.
1799 – 7 da mars	Ils zenns annunzian la victoria encunter ils Franzos a Mustér.
10 da mars	General Demont vegn sur Cunclas e passa igl Ischi direcziun Mustér. Enzacons dis pli tard van sias truppas puspei dalla val giuado, suandadas da general Loison, il general victorisau ils 7 da mars.
2/3 da matg	Il landsturm dallas treis vischnaucas sisum la Cadi – che ha mazzau quei di a Mustér rodund 80 perschuniers franzos – passenta la notg en tendas sils praus entuorn gl’Ischi.
3 da matg	Pli probabel gia la sera sissu contonscha la sgarscheivla nova igl Ischi a Trun: ils Franzos han gudignau la battaglia a Rehanau, numerus Sursilvans ein morts.
4 da matg	Ils Franzos sut general Ménard passentan la notg entuorn igl Ischi sils medems praus sco il landsturm dus dis avon.
6 da matg	Il fiug mess dils Franzos destruescha la claustra da Mustér.
1824	Emprema fiasta centenara.
1825–1867	In mir vegn construius entuorn igl Ischi per proteger quel. 1836 e 1850 vegn quel renovaus e rinforzaus. 1867 constatescha inspectur forestal federal Coaz che la cauras mondien tgunschamein sul mir o e vid gl’Ischi. Sin cussegl da Coaz vegn priu sem digl Ischi per plontinas. 1867 han quellas in’altezia da rodund dus meters. La plontina la pli biala e ferma vegn suenter plantada sper igl Ischi.

- 1870 – 28 da zercladur Igl Ischi croda. In toc da siu best vegn transportaus el Museum retic a Cuera. Poesias en pliras gasettas regordan alla perdetga dalla libertad.
- 1890 – 20 d'avrel Cun occasiun dalla fiasta da cant districtuala a Trun vegn fatg omagi agl Ischi e siu cantadur G. A. Huonder. Ina part dil cusch digl Ischi vegl vegn transportada dil curtgin d'honor ella Cuort Ligia Grischa.
- 1923/24 Renovaziun dalla caputta da s. Onna sin incumbensa dil Cussegl grond.
- 1924 Secunda fiasta centenara. Construcziun dil curtgin d'honor.
- 1974 Fiasta da 550 onns Ligia Grischa a Trun.

Trun entuorn 1865.

II. DESCRIPZIUN DIL PROJECT

Igl onn 2024 ein 600 onns passai dapi che la Ligia Sura ei vegnida reafirmada, approfondida ed amplificada a Trun sut igl Ischi legendar ed ei ida ella historia sco Ligia Grischa. Per quei motiv ha la vischnaunca da Trun incaricau ina grupp da lavur da s'occupar dallas empremas preparativas pigl onn da commemoraziun. La grupp da lavur secumpona da suandontas personas: Dumeni Tomaschett, Erica Cavegn-Pfister, Esther Berther, Magnus Manetsch e Clau Scherrer.

Il giubileum vegn festivaus sut il tetel «Sut igl Ischi 2024» e quei duront igl entir onn 2024. Planisadas ein treis occurrenz pli grondas sco puncts culminonts digl onn da fiasta. Cun singulas occurrenz da rama, sco era contribuziuns d'ulterius instituziuns cumpigliadas – entochen oz il Museum Sursilvan Cuort Ligia Grischa – vegn procurau per in onn giubilar plein variaziun. Igl entir process da preparaziun sco era la fasa dalla realisaziun vegnan filmai. Aschia sa vegnir procurau per ina regurdienscha stabla dallas festivitads.

sut igl
ISCHI
2024
 600 onns Ligia Grischa
Logo per la fiasta.

III. OCCURRENZAS PRINCIPALAS

Las occurrenzas principalas ein ina turnea da concerts dil Chor Ligia Grischa, in teater el liber ed ina produziun da concert e film cumbinada. Ils termins indicai ein propostas, ils termins definitivs vegnan fixai dils responsabels a temps.

La Ligia Grischa sin viadi historic

Idea da basa

L'occurrENZA secumpona d'ina seria da concerts dil Chor viril Ligia Grischa sut il tetel «La Ligia Grischa sin viadi historic». Previ ein tschun concerts da tempra historica e patriotica en tschun differents loghens d'impurtonza per la Ligia Grischa.

L'avertura e la conclusiun da mintga concert duei succeder entras ina gruppaziun musicala (chor, societad da musica ni semegliant) dil liug. Silsuenter suondan entginas canzuns dil Chor viril Ligia Grischa che vegnan mintgamai accompignadas d'in excuors historic. Las canzuns «A Trun sut igl Ischi» sco era «La Ligia Grischa» vegnan risguardadas el program.

Plinavon vegn procurau ina cumposiziun aposta per quest'occurrENZA. Ina formaziun cun maximalmein tschun musicists duei porscher in fil tgietschen instrumental atras l'entira occurrENZA (introducziuns, transiziuns, intermezzos, accompignaments etc).

Realisaziun

Per la planisaziun detagliada vegn formau igl atun/unviern 2021 in gremi organisatori consistent da dus ni treis commembers dil Chor viril Ligia Grischa ed in representant dalla

gruppa preparatoria. La primaveva 2022 duei vegnir definiu il tetel final dall'occorrenza, las canzuns e las tematicas pils concerts. Plinavon vegn surdau lu l'incarica per la cumposiziun digl accumpignament, sco era contactau ils musicists previ e las gruppaziuns musicalas dils loghens defini. La fin 2022 vegn la planisaziun dil project ad esser terminada.

Ils concerts ein previ la davosa fin d'jamna d'avrel e l'emprema fin d'jamna dil matg 2024. Las propostas actualas pils termins ein las suandontas: venderdis, ils 26 d'avrel 2024 (emprova generala); sonda, ils 27 d'avrel 2024; dumengia, ils 28 d'avrel 2024; venderdis, ils 3 da matg 2024; sonda, ils 4 da matg 2024 e dumengia, ils 5 da matg 2024. In concert vegn segir ad haver liug a Trun, ils ulteriurs savessen vegnir arranschai per exempel a Glion, Domat, Razén ni era el Mesauc.

Persunas e gruppaziuns cumpigliadas: Christoph Cajöri (coordinaziun generala) • Adolf Collenberg (historicher) • Chor viril Ligia Grischa • 4–5 intrumentalistAs • mintgamai ina gruppaziun musicala dil liug.

Detga(s) e fatga(s) d'ina perdetga metta

Idea da basa

Raquintada vegn la historia digl Ischi da Trun, daco ed oravontut co igl Ischi ei daventaus la perdetga cardinala dalla Ligia Grischa, la tgina da nossa libertad, il simbol dil cumbat pil romontsch, veneraus quasi sc'ina reliquia. Rispostas dat il concert/film cun schar reviver zacontas detgas e fatg(a)s da nossa historia en ina collascha da text e musica, da poesias e canzuns. Canzuns patrioticas sur da battagliais, heroxs e ligias, canzuns da nossa patria da 1824 – 2024 ch'han fascinau e che fascineschan, che han formau e che fuorman aunc oz l'identitad sursilvana.

Il concert/film raquenta la historia digl Ischi da Trun. D'ina vart la historia dalla plonta sco tala naven da si'entschatta – matei zacu il 13/14avel tschentaner – entochen oz. Quella historia sebase sin fatgs historics e declara tgei ch'igl Ischi da Trun ha viu ed udiu el decuors dils davos 600 onns, en tgei contuorn ch'el ei carschius, resp. sut tgei cundiziuns politicas, socialas e culturalas. Da l'autra vart vegn raquintada la historia digl Ischi da Trun sco perdetga dalla Ligia Grischa. Quella sebase plitost sin detgas, poesias, canzuns e cant ed entscheiva – per propi – cull'emprema fiasta centenara dalla ligia, organisada da pader Placi a Spescha il 1824 a Trun e culminescha ella gronda fiasta centenara da 1924.

Realisaziun

Il fil tgietschen dil concert/film ei la historia digl Ischi sco tal. Quella dat – raquintada en purziuns bein magunablas – structura al concert/film ed orientaziun al publicum. Denteren datti musica, oravontut bia musica accumpignada da maletgs. La musica vegn sunada e cantada «live» en sala e quei da chor, solist(a)s, affons ed orchester. Ella citescha ovras ch'ei vegnidas fatgas cun occasiun dallas differentas manifestaziuns sut igl Ischi. Per semeglia parts originalas dil giug festiv "Trunser Festspiel" cumponius aposta per la fiasta da 1924 da Duri Sialm. Ella citescha canzuns patrioticas naven dalla canzun screta 1824 da pader Placi a Spescha "A nus plai è quei gron Ischi" entochen il song "Unics" da Pascal Gamboni, naven dil

“Pur suveran” da Huonder/Erni entochen “il Clom dalla Greina” da Marcus ed Alexi. Plinavon scaffescha Lorenz Dangel, cumponist da film da Berlin, nova musica pil film/concert.

Las producziuns ein previdas ella halla da sport dil center communal a Trun. Ils termins proponi: sonda, ils 8 da zercladur 2024 (premiera); dumengia, ils 9 da zercladur 2024 e venderdis, ils 14 da zercladur 2024 (evtl. sco concert da gala per la fiasta da cant districtuala che la liug il medem mument). Entochen la fin 2022 vegn il project sviluppaus en detagl. La cumposiziun dalla musica aposta pil project suonda l’entschatta 2023 e las empremas emprovas dil chor naven digl atun 2023. Il film accumpignont vegn producius 2023 e 2024.

Persunas e gruppaziuns cumpigliadas: Lorenz Dangel (cumposiziun) • Gieri Venzin (cudisch e reschia da film) • Clau Scherrer (direcziun musicala) • RTR (prod. stream dil concert) • chor d’affons • Chor cecilian Trun • cantus firmus surselva • Filharmonia da combra Grischun.

Teater el liber «Ligia 2.0»

Idea da basa

Trun ha ina liunga tradiziun ella cultura da teater. El vargau ein cunzun classichers ord la litteratura vegni presentai. Per semeglia dils scribents Dürrenmatt, Frisch ni Canetti. Il davos toc “Davos ils siat binaris”, ina adapziun dil film “Hinter den sieben Gleisen” da Kurt Früh cun Zarli Carigiet, ei stau ina sort omagi al convischin da Trun.

L’idea ei da presentar la liunga cultura e tradiziun dil teater, denton era d’ughegiar in niev pass. In toc screts aposta per Trun, per la fiasta e risguardond las atgnadads dalla vischnaunca e la regiun. Il toc duei esser in mument da fiasta, duei denton era ligiar e colligiar. Schar nescher in niev toc e luvrar comunablamein vida quel scaffescha identitad – in impurtont fatg per la cultura, denton era per la vischnaunca. Ils fatgs historics fuorman il fundament, il punct da partenza ni insumma il motiv daco ch’ei dat quei toc. Cun risguardar las atgnadads dalla vischnaunca vul il teater dar in sguard anavon e sedumandar, sch’ei fussi buc uras per ina nova ligia. Daditg semida la moda da viver. Las structuradas per part direntadas en nossas valladas pretendan ina nova ligia, in patg che lai formar e fidar en nies futur. Tgei colligia nus oz e tgei duei colligiar nus il futur?

Realisaziun

Il toc e la musica vegnan screts aposta per la fiasta centenara. Previu ei da realisar quei toc cun acturas ed acturs spirontamein laics da Trun e contuorn. La bitgetta duei denton restar els mauns da persunas dil fatg.

Il cuntegn prevesa in Trun imaginativ, nua ch’in cavalcaster (Hochstapler) va a cavagl alla fabrica da ponn da Trun, ruinescha ella e smeina la vischnaunca en ina depressiun economica e psicologica. La cuolpa vegn denton dada alla presidenta da vischnaunca da lezzas uras, l’emprema dil vitg. Cun ina nova suprastanza vegn la vischnaunca sut ina nauscha ugadia dil cantun. Ils giuvens ston bandunar la vischnaunca. Ina gruppa da vischinas e vischins serebalza. Vischinas e vischins rapineschan in politicher e pretendan la libertrad per Trun. Decisiuns pauc precautas laian escalar il conflict. Ei va tuttenina per bia dapli, per valurs fundamentalas sco cuolpa, libertad e cundiziuns che han giu ina grond’influenza ils davos onns sin Trun e siu

contuorn, sco per exempel la depopulaziun. Las vischnaucas vischinas seligian cun Trun encunter l'obligkeit.

Il teater vegn a giugar el temps dad oz. El duei esser in toc popular, frestg, spirtus, curaschus e divertent. Ina historia cun in artg. La musica ei in impurtont element dil teater. Ella duei dar la color e l'atmosfera, agir e colligiar e schar daventar text e musica in'unitad. Cun realisar il toc el liber, el curtgin d'honor sut igl Ischi, eisi pusseivel da crear in ambient tut aparti en in liug historic.

Entochen la fin 2021 vegn il sboz dalla historia dil toc concretisau, silla fin 2022 ei il toc screts. Il 2023 vegnan las rollas surdadas ed il 2024 suondan las emprovas e las producziuns. Previu ein 10 producziuns durant il meins d'uost 2024.

Persunas e gruppaziuns cumpigliadas: Michel Decurtins (autur) • Mario Pacchioli (musica) • René Schnoz (reschia dil toc) • Uniun da teater Trun.

Sontg'Onna entuorn 1860.

IV. RESTONZAS DURABLAS

Idea da basa

L'idea ei da realisar in film ch'accumpogna quella fiasta centenara. In film che muossa tgei che capeta davos las culissas, tgi ch'ei tut involvaus e co in eveniment aschia vegn insumma realisau. Il film duei dar ina bun'investa a quei che schabegia sin, denton era sper la tribuna. El accumpogna ina ni l'otra persuna sur in pli liung temps e lai separticipar a muments divertents ed era a quels empau pli spinus. El duei daventar in mussament historic da "Sut igl Ischi 2024". El sa denton era valer sco bien mussament tgei che la vischnaunca da Trun ei habla da metter en pei. In mussament da lavur voluntaria, d'engaschi en in pign vitg. El duei buca esser sulet in document historic mobein era ina carta da viseta per Trun. Plinavon vegn il material da film rimnaus durant ils proxims treis onns a survir sco material per far reclama igl onn da realisaziun, p. ex. ellas reits socialas.

Realisaziun

Il schurnalist ed autor da quei film duess haver experienza ella realisaziun da films, saver filmar e tagliar. Quella savida possibilitescha da reagir flexibel e da realisar in film cun ina summa da cuosts mudesta.

Tut il material filmau ed il film sco tal duei s'uder alla vischnaunca da Trun.

V. ORGANISAZIUN GENERALA

La grupp da lavur preparatoria ha instradau ils emprems pass per metter sin via il project. La structura approximativa digl onn festiv ei fixada, ulteriuras partidas pertuccadas (cantun Grischun, Cuort Ligia Grischa e.a.v.) ein contactadas, las persunas necessarias ein involvidas ed il preventiv semtgaus.

Il proxims pass prevedan ina structuraziun e planisaziun en detagl dil project. Denter auter vegn definau in comite d'organisaziun pil giubileum, tscharniu inA menader/menadra da project e surdau empremas incumbensas concretas. Tuttas decisiuns succedan en entelgientscha culla suprastanza communal. Organ da controlla ei la cumissiun da gestiun dalla vischnaunca da Trun che vegn era ad examinar annualmein il quen en rama dil quen communal.

Igl engirament sut igl Ischi. Fresco ella baselgia dalla claustra da Mustér.

Las expensas sco era las entradas per in project da tala dimensiun ein grevas da calcular. Il preventiv per la fiasta centenara ei vegnius semtgaus aschi bein sco pusseivel. Las cefras ein da capir sco cefras da referenza ed experientscha che sebasan per part sin cunvegns a bucca ed offertas. Incumbensas concretas sco era contracts ein aunc buca avon maun e suondan pér suenter l'approbaziun dil preventiv.

Trun, ils 29 d'october 2021

Per la gruppa da lavur preparatoria
Magnus Manetsch